

УДК 325.456

МОНОПОЛІСТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ, ЯК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ДЕРЖАВИ НА СВІТОВОМУ РИНКУ

*Косич М.В., к.е.н., доцент (УкрДУЗТ),
Пархоменко Т.І., к.е.н., доцент (Інститут Українсько-німецьких
відносин, Мюнхен, Германия)*

Монополізація економіки на сучасному етапі розвитку економічних відносин суттєво впливає на соціально-економічний стан держав. Для України, якій у спадок від колишнього СРСР дістався цілий ряд гігантів-монополістів, особливо гострої стає проблема демонополізації економіки. Позитивний результат економічних перетворень у чималому ступені залежить від зваженої, продуманої системи регулювання державою монопольних процесів і конкурентних відносин.

Ключові слова: монополістичні тенденції, конкурентоспроможність держави, монополістичні об'єднання, науково-технічний прогрес.

МОНОПОЛИСТИЧЕСКИЕ ТЕНДЕНЦИИ, КАК ФАКТОР КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ГОСУДАРСТВА НА МИРОВОМ РЫНКЕ

*Косич М.В., к.э.н., доцент (УкрГУЖТ),
Пархоменко Т.И., к.э.н., доцент (Институт Украинско-немецких
отношений, Мюнхен, Германия)*

Монополизация экономики на современном этапе развития экономических отношений существенно влияет на социально-экономическое положение государств. Для Украины, которой в наследство от бывшего СССР достался целый ряд гигантов-монополистов, особенно острой становится проблема демонополизации экономики. Положительный результат экономических преобразований в немалой степени зависит от взвешенной, продуманной системы регулирования государством монопольных процессов и конкурентных отношений.

Ключевые слова: монополистические тенденции, конкурентоспособность государства, монополистические объединения, научно-технический прогресс.

MONOPOLISTIC TENDENCIES AS A FACTOR OF THE STATE'S COMPETITIVENESS ON THE WORLD MARKET

*Kosych M. PhD (Econ.), associate professor (USURT),
Parkhomenko T. PhD (Econ.), associate professor (Institute of Ukrainian-German
Relations, Munich, Germany)*

Problems of monopolization of the economy, competition in commodity markets are attracting today the attention of specialists in various fields of activity. Since the moment Ukraine has gained independence, these problems have become acute for

our country, because without the use of certain measures against monopoly, one can not hope for the success of economic reform and the transition to market conditions of economic activity. The positive result of economic transformations to a large extent depends on a balanced, well thought-out system of state regulation of monopoly processes and competitive relations. In our country, which inherited a number of giants-monopolists from the command and administrative system of the former USSR, the problem of monopolization of the economy and the prevention of the already existing role on the market of monopolies is becoming increasingly acute.

The development of economic practice has led to the emergence of new monopolistic entities. At each stage of economic relations there were various forms of monopolization of the economy: the rise of joint-stock ownership, the strengthening of the role of banks and the development of participatory systems, monopolistic unions as a means of centralizing capital, the development of forms of capitalist enterprises and the emergence of new forms of association.

The further development of monopolistic associations makes a leap in the second half of the 20th century, when large enterprises go beyond the domestic market and gain world markets through the formation of transnational corporations. In economic literature, scholars express two points of view regarding the causes and factors of the emergence of monopolies. Representatives of the first point of view argue that monopolies are random entities in market conditions of management. And supporters of the opposite point of view believe that monopolies are formed, as a result of the evolutionary process, that is logical. To date, there is a rather high level of monopolization of the economy in Ukraine. State monopolies lobby for their interests and receive various privileges from the state or local authorities, which leads to the formation of unequal conditions of competition between participants in one market. The problems created by the highly monopolized economy of Ukraine can only be solved by increasing competition.

Keywords: *monopolistic tendencies, state competitiveness, monopolistic associations, scientific and technological progress.*

Постановка проблеми. Проблеми монополізації економіки, конкуренція на товарних ринках привертають сьогодні велику увагу фахівців у різних сферах діяльності.

З моменту набуття Україною незалежності ці проблеми гостро стали перед нашою країною, так як без вживання певних заходів проти монополізму не можна сподіватися на успіх економічної реформи і перехід до ринкових умов господарювання. Позитивний результат економічних перетворень у чималому ступені залежить від зваженої, продуманої системи регулювання державою монопольних процесів і конкурентних відносин. У нашій країні, якій у спадок від командно-адміністративної системи колишнього СРСР дістався цілий ряд гігантів-

монополістів, особливо гострої стає проблема демонополізації економіки і недопущення посилення ролі вже діючих на ринку монополій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням конкурентоспроможності продукції займалися як іноземні вчені - Й. Шумпетер [1], Дж. Гелбрейт [2], так і вітчизняні – Г. Филюк [3], В. Базилевич [4].

Формування конкурентної складової української економіки потребує від дослідників відповідної оцінки та теоретичного переосмислення наукової спадщини та сучасного міжнародного досвіду у напрямку підвищення конкурентоспроможності національних економік для розробки необхідних рекомендацій для української економіки.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Сучасний стан соціально-економічного розвитку України не спроможний забезпечити гідної участі нашої держави у світогосподарських зв'язках. Однією з причин цього є високий рівень монополізації вітчизняної економіки та відсутність стимулів ефективної діяльності у підприємств-монополістів. Тому вкрай важливо для підвищення конкурентоспроможності держави в умовах глобалізації розвивати раціональну конкуренцію.

Метою статті є пошук ефективної моделі розвитку української економіки для підвищення конкурентоспроможності держави на світовому ринку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історія існування монополії досить тривала, однак протягом розвитку ринкових процесів монополістичні тенденції виявлялися нерівномірно і в різних формах. Новий виток посилення монополістичних тенденцій відбувається в світі з виникненням кризових явищ в економіці у 1873 році, так як підприємства намагалися уникнути банкрутства шляхом об'єднання і укрупнення, що говорить про існування однієї з причин виникнення монополій - кризові тенденції в економіці. У той час монополістичні угруповання створювали істотну проблему свободи ринкових відносин, так як основний атрибут ринку - конкуренція - була під загрозою.

Найбільш яскраво прояв монополістичних тенденцій відбувався на рубежі 19 і 20 століть в США, яка на той момент стала однією з найрозвиненіших і найбагатших країн світу. США - перша держава, яка постала перед проблемами переходу від економіки вільної конкуренції до переваги монополій. Тому дана країна є родоначальником антимонопольного законодавства в економіці, як способу зниження негативних наслідків від функціонування монополістичних об'єднань. Це призвело до того, що вчені перейшли від дослідження

ринків досконалої конкуренції до ринків недосконалої економіки, як того вимагала практична діяльність.

Розвиток господарської практики призвів до появи нових монополістичних утворень. На кожному етапі економічних відносин виникали різні форми монополізації господарства: підйом акціонерної власності, посилення ролі банків і розвиток системи участі, монополістичні об'єднання як засіб централізації капіталу, розвиток форм капіталістичних підприємств і поява нових форм об'єднання. Перераховані процеси впливали на розвиток економічних відносин в світі, у тому числі і ці процеси посилювали рівень монополізації господарства.

Прискорення науково-технічного прогресу і зростання попиту на продукцію породило нові форми монополістичних об'єднань на базі акціонування капіталу для забезпечення масового виробництва.

Іншим фактором виникнення монополістичних об'єднань є посилення ролі банків та інших фінансових установ з так званою системою участі. Зростання концентрації виробництва і капіталу призводило до необхідності отримання довгострокових позик, відкриття кредиту при зміні економічної ситуації. Це істотно посилило роль банків, вивівши їх на перший план і перетворивши в могутніх монополістів. Зрощування банківського і промислового капіталу призвело до виникнення фінансового капіталу і фінансової олігархії.

Ще однією формою існування галузевих і міжгалузевих монополістичних організацій з'явилася система участі. Можливість її появи знаходиться в сутності акціонерної форми організації підприємства. Власником контрольного пакета акцій однієї компанії може бути інша компанія, що забезпечує останній ймовірність управління «дочірньої» компанією. Така система участі може носити багаторівневий характер, даючи можливість фірмі, що

знаходиться на чолі піраміди контролювати величезні капітали.

Прискорене зростання величини капіталу відбувалося в результаті процесу централізації, шляхом злиття окремих компаній. Така форма монополістичних тенденцій була яскраво виражена в США на рубежі 19 і 20 століть. В результаті такої форми централізації капіталу в США з'явилися великі компанії, які об'єднували цілі галузі промисловості: в металургії - це «Стандард ойл», в автомобільній галузі - «Дженерал моторс» і т.д. [5].

У 20 столітті з'являються інші форми монополістичних об'єднань, такі як концерни і конгломерати, так звані монополії монополій. Необхідність більш тісної кооперації виробництв і процесів комбінування призвело до виникнення концернів, так як потрібен був більш централізований контроль. Подальший розвиток капіталістичних підприємств призвів до утворення конгломератів, де об'єднувалися абсолютно різноманітні види виробництв ніяк між собою не пов'язані. В даній формі монополійних об'єднань формуються умови для перетікання капіталу з однієї галузі в іншу, без участі класичного ринку капіталу.

Подальший розвиток монополістичних об'єднань робить стрибок у другій половині 20 століття, коли великі підприємства виходять за рамки внутрішнього ринку і завойовують світові ринки шляхом утворення транснаціональних корпорацій. Наприкінці 20 століття транснаціональні корпорації значно міцніють і набувають економічну і фінансову міць, коли річний оборот деяких з них перевищує результати роботи окремих країн світу і чинять потужний вплив на світову економіку.

На початок третього тисячоліття міжнародне виробництво товарів та послуг у рамках ТНК становило 7% світового ВВП [6]. Сьогодні транснаціональні корпорації є провідними суб'єктами не тільки в господарській

сфері, а й політичній, соціальній, інформаційній та науково-технічній.

Посилення ролі транснаціональних корпорацій відбувається завдяки впровадженню досягнень науково-технічного прогресу в їх діяльність, на їх частку припадає більша частина зареєстрованих патентів у світі, але з іншого боку величезні фінансові можливості дозволяють їм же і фінансувати наукові дослідження та конструкторські розробки.

Посилення тенденцій глобалізації економіки і прагнення України інтегруватися в світові економічні відносини вимагає від нашої країни відповідності світовій практиці, тому необхідно створювати умови для утворення українських транснаціональних корпорацій.

Однак з плином часу розуміння сутності монополії змінилося від негативного положення ринку, яке обмежує конкуренцію, з негативними наслідками, до формування громадських вигод.

В економічній літературі вчені висловлюють дві точки зору щодо причин і факторів виникнення монополій. Представники першої точки зору стверджують, що монополії є випадковими утвореннями в ринкових умовах господарювання. А прихильники протилежної точки зору вважають, що монополії формуються, як результат еволюційно процесу, тобто закономірно.

Такої думки дотримувався відомий вчений А. Пігу. Англійський економіст А. Пігу наполягає на тому, що «монополістична влада не виникає випадково» [7, с. 102]. Вона є логічним завершенням стратегії підприємств, всі шляхи ведуть до монополії.

Сформульований ще А. Смітом принцип економічної вигоди змушує підприємства постійно шукати можливості збільшення своїх прибутків, як їх основної мети функціонування.

Однією з таких можливостей, найбільш привабливою і надійною, є створення або досягнення монопольного становища. Таким чином, монополістичні тенденції в економіці впливають із закону максимізації прибутку.

Іншою рушійною силою дій підприємців у цьому напрямку є закон концентрації виробництва і капіталу. Дія цього закону спостерігається на всіх етапах розвитку ринкових відносин. Його двигуном є конкурентна боротьба. Щоб вижити в такій боротьбі, отримати великі прибутки, підприємці змушені вводити нову техніку, збільшувати масштаби виробництва. При цьому з маси середніх і малих підприємств відокремлюються кілька великих. Коли це відбувається, у найбільших підприємств виникає альтернатива: або продовжувати між собою збиткову конкурентну боротьбу, або дійти згоди щодо масштабів виробництва, цін, ринків збуту і т.і. Як правило, вони вибирають другий варіант, який призводить до змови між ними, що є одним з основних ознак монополізації економіки. Таким чином, поява підприємств-монополістів обумовлена прогресом продуктивних сил, реалізацією переваг великого підприємства над малим.

У сучасному світі при дуже високих темпах науково-технічного прогресу виникає велика кількість товарів-замінників і різних способів задоволення людських потреб, що знижує ступінь монополістичних тенденцій в економіці. З іншого боку, великі компанії, як правило, отримують патенти на свої винаходи і можуть протягом певного часу займати монопольне становище в даній галузі, що підсилює рівень монополізації в господарській практиці.

Сьогодні використання досягнень науково-технічного прогресу в господарської діяльності визначає рівень конкурентоспроможності підприємства, особливо в умовах посилення інтеграційних процесів, коли крім внутрішньої конкуренції українські

підприємства змушені шукати дієві способи протистояння іноземним компаніям.

Цікавий досвід країни, яка в 20 столітті за досить короткий проміжок часу з відсталих країн трансформували в світові лідери. Йдеться про Німеччину, бурхливий розвиток якої не дарма називають «економічне диво».

Динамічному розвитку Німеччини сприяла сукупність різних факторів, але в першу чергу - оновлення основного капіталу на новій технічній основі. Активну роль в інвестиційно-інноваційної політики відіграла держава, яка з державного бюджету направляла значні кошти на технічне переоснащення підприємств.

Відмінною рисою розвитку науково-технічного потенціалу країни на початковому етапі було зосередження на впровадженні іноземних патентів і ліцензій. Але в подальшому держава вкладала гроші і в власні наукові дослідження, впроваджувала програми перенавчання робочих кадрів і раціонально здійснювало конверсію військових підприємств. Державні витрати на наукові дослідження і розробки з 1960 по 1970 роки збільшилися в 2,5 рази, що дало можливість знизити використання іноземних ліцензій в промисловості до 14%. Зростання витрат на наукові дослідження також дозволило збільшити заробітну плату вчених, що запобігло «витіку мізків» з Німеччини [8, с. 185].

Для стимулювання інвестування у виробничу сферу держава Німеччини використовувала й фіскальні заходи. Скорочення величини бази оподаткування на інвестиції дало можливість зменшити розмір податкових платежів підприємств до 50%, а одночасне використання прискореної амортизації, коли за перші два роки можливо перенести на готову продукцію 50% вартості виробничих фондів, збільшило інвестиційні можливості підприємств для розвитку і розширення виробництва [8, с. 186].

Ще одним з напрямків економічного зростання в Німеччині в другій половині 20 століття стало посилення уваги до зовнішнього ринку шляхом підтримки експортної орієнтації різних галузей.

Вищевказані реформи говорять про необхідність державного регулювання економіки в кризових умовах, що характерно зараз для економіки України, і формування дійсно ефективного та конкурентного економічного середовища. Однак на сьогоднішній день спостерігається досить високий рівень монополізації економіки в Україні. Ці монополії знаходяться як у державній, так і приватній формах власності.

На 31 жовтня 2018 року зареєстроване 3530 державних підприємств, половина з яких не функціонує сьогодні, а половина працюючих підприємств є збитковими [9], але продовжує поглинати обмежені ресурси українського державного бюджету, і їх монопольне становище може витіснити з ринку приватні інвестиції. Так в галузях сільського, лісового і рибного господарства питома вага виручки від реалізації продукції суб'єктів господарювання державного сектора становить понад 70%, а в транспортній галузі - більше 30% [9]. Хоча і деякі державні підприємства функціонують в секторах економіки, які віднесені до природних монополій, тобто де єдиний державний виробник має об'єктивні причини для існування, більша ж частина державних підприємств функціонують на ринках, де немає необхідності в участі держави. Саме на ринках державних монополій найчастіше зустрічається ситуація, коли високі ціни на вироблену продукцію або надані послуги не підтверджуються високою якістю.

Державні монополії лобіюють свої інтереси і отримують різні привілеї з боку держави або місцевих органів влади, що призводить до формування нерівних умов конкуренції між учасниками одного ринку. В результаті неефективні державні

підприємства за підтримки свого власника продовжують працювати, а їх більш продуктивні конкуренти постійно стикаються з труднощами.

Проблеми, які створює високомонополізована економіка України, можна вирішити тільки за допомогою посилення конкуренції.

Висновок. Сьогоднішні реалії демонструють високий рівень монополізації економіки України, що негативно впливає на соціально-економічне становище країни та не забезпечує конкурентоспроможність держави на світовому ринку. Державні монополії лобіюють свої інтереси і отримують різні привілеї з боку держави або місцевих органів влади, що призводить до формування нерівних умов конкуренції між учасниками одного ринку. Історія знає позитивний досвід виходу з кризового становища економіки держави за рахунок оновлення основного капіталу на новій технічній основі, збільшення інвестиційних видатків та посилення уваги до зовнішнього ринку шляхом підтримки експортної орієнтації різних галузей. Тому вкрай важливо для підвищення конкурентоспроможності держави в умовах глобалізації розвивати раціональну конкуренцію.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шумпетер Й. Капіталізм, соціалізм і демократія / Й. Шумпетер / Пер. з англ. К.: Основи, 1995., 540 с.
2. Гелбрейт Дж. К. Економічні теорії і цілі суспільства / Дж. К. Гелбрейт / М.: Прогрес, 1976. – 213с.
3. Филюк Г.М. Конкуренція і монополія в епоху глобалізації: монографія / Г. М. Филюк – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2009. – 404 с.
4. Victor Bazylevych Measurements systems to assess the level of market globalization / V. Bazylevych // Political science, international relations and security studies – 2014. – С. 237-251

5. Казицкая Н.С. Система антимонопольного регулирования в США [Электронный ресурс] / Н.С. Казицкая – Режим доступа: <http://www.xserver.ru>
6. Транснаціональні корпорації та Україна [Електронний ресурс] / Режим доступа: <http://www.geograf.com.ua>
7. Городецкий В.В. История экономических учений: Учебное пособие / В.В. Городецкий - М.: ИНФРА-М, 2008. – 178 с.
8. Заславская М.Д. История экономики: Учебное пособие для бакалавров / М.Д. Заславская — М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К°», 2013. — 296 с.
9. Річний звіт АМКУ за 2018 рік [Електронний ресурс] / Річний звіт АМКУ за 2018 рік – Режим доступа: <http://www.amc.gov.ua>
- [Competition and monopoly in the era of globalization] Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I.Franka.
4. Victor Bazylevych (2014) Measurements systems to assess the level of market globalization. Political science, international relations and security studies, pp. 237-251.
5. Kazytskaia N.S. Systema antymonopolnoho rehulyrovanyia v SShA [Antimonopoly Regulation System in the USA] Available at: <http://www.xserver.ru> (accessed 25 June 2019)
6. Transnatsionalni korporatsii ta Ukraina [Multinational corporations and Ukraine] Available at: <http://www.geograf.com.ua> (accessed 26 June 2019)
7. Horodetskyi V.V. (2008) Ystoryia ekonomycheskykh uchenyi [The history of economic teachings] М.: YNFRA-M. (in Russian)
8. Zaslavskaia M.D. (2013) Ystoryia ekonomyky [The history of economics] М.: Yzdatelsko-torhovaia korporatsiia «Dashkov y K». (in Russian)
9. Antymonopolnyi komitet Ukrainy (2019) Richnyi zvit AMKU za 2018 rik [Annual report of the Antimonopoly Committee for 2018] Available at: <http://www.amc.gov.ua> (accessed 25 June 2019)

REFERENCES

1. Shumpeter Y. (1995) Kapitalizm, sotsializm i demokratiia [Capitalism, Socialism and Democracy] К.: Osnovy. (in Ukrainian)
2. Helbreit Dzh. K. (1976) Ekonomichni teorii i tsili suspilstva [Economic theories and goals of society] М.: Prohres. (in Russian)
3. Fyliuk H.M. (2009) Konkurentsii i monopoliiia v epokhu hlobalizatsii

УДК 338.2

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

*Чупир О.М., д.е.н., доцент, професор,
Бурлака Є.О., аспірант (ХНУБА)*

У статті представлено оптимізаційну модель ефективного розподілу державних коштів між структурними підрозділами АТ «Укрзалізниця». Модель являє собою задачу багатовимірної нелінійної оптимізації з обмеженнями, в якій залежність